

המאסף: "הקדמה ופתיחת מכתב אשר יצא לאור"

מנשר של כתב העת העברי הראשון ודרכו

משה פלאי

בשנת תקמ"ד (1784) החל להופיע בקניגסברג, פרוסיה, כתב העת העברי הראשון בעולם, "המאסף". הוא יצא לאור, באורח לא סדיר, עד שנת 1811. כתב העת, שהיה מהפכני בדורו, הטיף ללימודי חול, ליחס חדש מצד היהודים למדע ולאמנות ולהשתלבות אזרחית בסביבה הכללית. קדם לכתב העת מנשר שהוציאו יוזמיו, והוא עניינו של מאמר זה.

א. בראש הגיליון יובאו "שירי לה"ק [לשון הקודש] ממשוררים מובחרים שטרם ראו אור. נושאי השירים שיודפסו מוגדרים כחוכמה ומוסר, וכן "דברי חן אהבת רעים וברכת דודים", אך ללא שירי חשק ועגבים שהם פיגול וללא שירי משוררים חדשים הכותבים "על דרך העמים, לומר אל האלילים ולקרוא בשם אלהי נכר." שירים כאלה לא יבואו בקהלם (לפי הנחייתו של ויזל, שתוזכר בהמשך). כפי שנכתנו מן ההשוואה בין שני המנשרים לעיל, הברלינישה מונאטסשריפט הירבה לפרסם משירת רומי בתרגום לגרמנית, והחזרה לספרות הקלאסית הביאה עמה גם את המיתולוגיה היוונית והרומית שנגדה התריע ויזל.

ב. מכתבים: הוא מדור המאמרים והמסות. המונח "מכתבים" מתורגם לגרמנית באותיות עבריות: "אויפועצי, אבהנדלונגן". מדור זה יוקדש לארבעה נושאים מרכזיים:

1. לשון: ענייני לשון בכלל והלשון העברית בפרט בנושאי הדקדוק, המליצה (=פואטיקה), השירה והנרדפים. העניין בלשון בכללה והדגשת חשיבותה של הלשון הלאומית הינם בראש מעייניו של ההשכלה הגרמנית, ועל כן מובנת ההתעניינות שגילו המאספים ב"חכמת הלשון הכללי". אלה תואמים את מגמות ההשכלה הכללית, וכמובן משקפים את שאיפת ההשכלה לחדש את הלשון העברית. העורכים נדרשים לארבעה ביטויים מליציים המפרטים את דרך הטיפול בנושאי הלשון, ואלה דבריהם: "יאיר נתיב בדקדוקה, יישר מעגל במליצותיה, ויורה דרך בשיריה וילמד דעת גדרי השרשים בנרדפים." ארבעת אלה מהווים אפוא דרכי חינוך והוראה בהיבטים הבאים של השפה: דקדוק, מליצות, שירים ומלים נרדפות. ביסודם של דברים אלה מתייחסים המאספים לחלוקה המקובלת לשלוש הדיסציפלינות הראשיות: לוגיקה, רטוריקה ופואטיקה, הקשורות בתפישת השפה.²

2. מקרא: הנושא המרכזי השני הוא המקרא. העורכים מודיעים שכתב העת יפרסם מאמרים בשני היבטים של מקצוע זה החשובים להם: פרשנות המקרא ותרגום המקרא לגרמנית. בחירה זו מתבססת כנראה על הפרדיגמה של

המנשר (פרוספקט) נחל הבשור: "מבשר טוב, משמיע שלום... המנשר נחל הבשור, שבישר את הופעתו העתידה של ירחון עברי ראשון, המאסף, ראה אור בחודש ניסן תקמ"ג (1783). מחבר המנשר הוא כנראה יצחק אייכל, החתום בסופו כעורך, בנוסף לשלושת העורכים האחרים: מנדל ברסלוי, שמעון פרידלנדר וזנוויל פרידלנדר.¹ המנשר בן 16 העמודים נדפס במתכונת שבה אמורים להופיע גיליונות המאסף, והוא כרוך בראש כרך א' של כתב העת. מנשר ארוך זה בנוי באופן ארכיטקטוני כתשובות על חמש שאלות עיקריות הנשאלות בתחילתו: "מה? מי? למה? ואיך?". התשובות לשאלות אלו מוסרות מידע על הנושאים הבאים: תוכן העתון המתוכנן, זהותם של העורכים ופעולתם הראשונה: פנייה לסמכות הספרותית העברית דאו המשורר, הסופר והפרשן נפתלי הירץ ויזל, בבקשה להשתתף בירחון, ותשובתו הארוכה (בת חמישה עמודים, בלוויית שיר), המעודדת ומדריכה אותם ונותנת להם עצות כיצד להוציא את העתון העברי ואיזה חומר לכלול בו. התשובה הרביעית, לשאלה "למה", מביאה את הסיבה להוצאת העתון באותה עת ואת מטרותיו הכלליות, ולבסוף, בתשובה לשאלה "איך", נמסר על ייסוד חברת דורשי לשון עבר שתוציא את העתון.

חלוקת מבנה המנשר ל"חמש שאלות בסיסיות" "מה? מי? למה? ואיך?" מעלה לפנינו וריאציה עברית של שש השאלות הקלאסיות של העתונאות: "The five W's and one H". השאלות מעידות על סדר הגיוני ומחשבה אנליטית בתכנון המנשר ובדרך כתיבתו. הן מעוררות עניין ומציגות את השאלות הטבעיות שקורא סקרן עשוי לשאול את עורכי כתב העת המתוכנן.

התשובה הראשונה, לשאלה "מה?", עוסקת בתוכנו של המאסף. העורכים מוסרים את תוכניתם לחלק את הירחון לחמישה מדורים ראשיים והם: שירה, מאמרים, ביוגרפיות, חדשות וספרים חדשים. בדיקת פירוט המדורים בניסוחם של עורכי המאסף תשרטט לפנינו את מהותו של כתב העת העברי, בהתאם לתפישתם של העורכים כדלהלן:

נחל הבשור

עכשור טוב / עשועי שלום / לכל עשועי דורש האמת וזוהי העודע
בעדת ישורון יהי עשועי עליהם נעמתי ועד עולם אמן *

בהינת

החכם האמתי המשתוקק לדעת עשם ותכלית כל דבר
נוכל לדדיו / תסתעף לחסות שלולת ראשיות / והס
מה? מי? למה? ואיך?

ועתה

הקורא הנעים! כראיתך הנה מכתב חדש / אשר עדין
כינונו לא היה / משוטט בחזויות / תכסוף נפשך תחלה
לדעת את עזותי ותעניק שאלת מה הדבר החדש הזה? אם דבר
הלכה או הנדה / אם דבר חכמה או נחמדות ודרך ארץ וכיוצא באלה /
אם אין? — ולמנו הניד לך את כל על סדר נכון לכליתו ישאר לך
שום ספק / כנזכר לך את השאלות הנזכרות אחת אחת *

* א' כהתרת שאלת מה *

המכתב

הוא אשר בידך / הוא הקדמה ופתיחת מכתב אחר אשר
יצא לאור בעוד ימים אחדים אי"ה ענדי חדש בחדשו *
וזה דבר הנכתב אשר יקרא בשם **המאסף** כי יאסוף לכל עזות
הקודע והמוסר כתבים וכתבים שונים דברים המועילים והנושאים את
הכעש החומדות לשכת ככלל החכמה * ותהייה מחלקותיו קושש בנמסר *

(א) יבואו על ראשו **שירי להיק** משזוררים מוכתרים אשר
לא נאזו בדפוס עד הנה ואשר יחכרו עוד כעו"ה כלם מעניכי חכמה
ומוסר דכריתן אהבת רעים וזכרת דודים * אונם שירי תשק
והעו"ה ענול המה לא ירצו / ושירי קצת משזוררים קדשים אשר בקרו
כשיריהם דרך העניים / לומר אל האלילים ולקרוש בשם אלהי כנר /
נווררים הט מחתנו / לא יבואו בקהל לנו * כאשר תראה עוד להלן
כאגרת של הרכה הולין ר' הירץ וויזל כ"י

(ב) **מכתבים** (אויפוינצ'י / אהנהלונגן) והחלק הזה יפרד

נחל הבשור - העמוד הפותח של המנשר (פרוספקט)

עם. "הביוגרפיה כז'אנר היתה חשובה לחינוך הנוער ברוח ההשכלה.
הרלוונטיות של המדור וחשיבותו תתברר לא רק מהמקום שיועד לו בכתב
העת, אלא גם מתוך תרגום כותרת המדור לגרמנית באותיות עבריות שהובא
בסוגריים ליד הכותר של חלק זה: "ביאוגראפיה דער גראסן אונזרר
נאטציאן", כלומר: "תולדות גדולי אומתנו".⁶ תרגום זה מייטיב להסביר את
מקומה של הביוגרפיה בתחיית התרבות היהודית שהתחילה לתפוש מקום
בתוכניות המשכילים העבריים הראשונים בגרמניה, בהדגישו את זיקתם
ללאום היהודי.

ה"ביאור" של מנדלסון ובעיקר על הקדמתו של הרמב"ם לנתיבות השלום,
כשהם נסמכים על דבריו ומגמתו. בדעת העורכים לייחד מקום לפירושי
פסוקים קשים תוך היסמכות על "המפרשים הקדמונים", אך "במקום אשר לא
יספיקו דבריהם יבואו דעות אחרות". הם מדגישים כי הקריטריון העומד
לפניהם בפירושים הוא "על דרך הפשט האמתי". הדברים תואמים את דברי
מנדלסון בהקדמתו לספר נתיבות השלום.³ הם נזהרים שלא לפרט מהן
"הדעות האחרות", אך הגבילו אותן לפשט... ה"פשט" עשוי להיות מלת קוד
לפירושים שאין בהם מן הפלפול וההתרחקות מגוף הטקסט, אך לאו דווקא
להתעלמות מוחלטת מן הדרש, שכן גם מנדלסון הסביר, כי בתרגום התורה
לגרמנית הוא נעזר לא רק בפשוטו של מקרא אלא גם בדרש, על פי הצורך.⁴
בהקשר זה מוזכר קהל יעד מסוים ומוטעמת המטרה: "למען הודיך את
התלמידים לשום לב על כוונת המאמר ולהורותם דרך הנתוח וההרכבה
במאמרי הכתוב, בהעתיקם דברי נביאינו ללשון אחר..." וגם בכך הולכים
המאספים בעקבות מנדלסון בהקדמתו הנזכרת, שבה הסביר, כי החף
לעיסוקו ב"ביאור" ובתרגום בא "לתועלת הילדים הרכים", בניו, כדי
"לחנכם בכונת הכתוב". שלמה דובנא, שהיה בתחילה מעוזרי מנדלסון
במפעל ה"ביאור" ושכתב את המנשר ל"ביאור", עלים לתרופה, ראה את
התרגום שמנדלסון הכין למען ילדיו, והציע להדפיסו "לתועלת התלמידים"
בכלל. הצורך בהבנת הטקסט המקראי העברי והתרגול בתרגומו לשפה
המדוברת בפי התלמידים הועלו על ידי המשכילים כגון ויזל בדברי שלום
ואמת.⁵

איזכור קהל יעד זה בהקשר לכתב העת המתוכנן, מעורר את השאלה אם
היה המאסף מיועד לתלמידים, ואם אכן ציפו העורכים שמאמרי הפרשנות או
רק תרגומי הפסוקים ייקראו על ידי תלמידים? (ראה על כך בהמשך).

3. "מדע ומוסר": ידע כללי ומוסר, במקור ובתרגום, מן הספרות הקלסית
או מ"חכמי דורנו", יובא ב"אגרות צחות ומליצות נעימות... הראויים לתת
לפני משכילי בני ישראל." הצורה המקובלת של "אגרות", דהיינו מאמרים
שנכתבו מלכתחילה כמכתבים, או שרק קיבלו עיצוב אפיסטולרי, שהיתה
שגורה כדרך להגשת מסות, מוזכרת בזה ולידה "מליצות נעימות", כלומר:
כתיבה אסתטית בנושאים המתאימים למשכילים.

4. תלמוד: הנושא הבא שבו ידון המאסף הוא התלמוד. העורכים מטעמים
כי יעסקו בהוראת התלמוד בשיטה מסודרת, תוך הדגשה על מקור ההלכה,
כניגוד לדרך הלימוד המסורתית המקובלת בסגנון הישן. כאן מוזכרים
העורכים את מטרתם: "להסיר המכשלה אשר כשלו בה רבים ממלמדי בני
עמנו". ברור שההוראה המוצעת חייבת לשלב התמצאות מקיפה בסוגיות
הגמרא, תוך התבססות על "שערי החכמה" באופן שיוכלו לרדת לעומק
כוונת חז"ל. היחס להוראת התלמוד מבטא את רוח דבריו של ויזל בדברי
שלום ואמת, שכללו לימוד מסודר של התלמוד, ביקורת על המלמדים עלגי
הלשון וביקורת על סדר הלימוד המבולבל.⁶ כן יכול מדור זה מאמרים
בנושאי החינוך: חינוך מוסרי וחינוך הגוף, שני היבטים הקשורים זה בזה
שמירת הגוף ושמירת הנפש על פי תפיסת החינוך בתקופת ההשכלה ודגש
כלשהו שהושם על החינוך הגופני.⁷

ג. תולדות גדולי ישראל: מדור הביוגרפיה שיוקדש לתולדות חיהם של
"רבנים וגאוני ארץ, מגדולים ומפורסמים בחכמה, מסוחרים נכבדים ועשירי

הביוגרפיה, החדשות והביקורת שאולים מן המקובל בעתונות האירופית אך הם מוקדשים לנושאים יהודיים בעיקר. ייעודו היהודי-עברי של כתב העת בולט בהחלט מן המנשר.

הסגנון הלשוני של המנשר בחלק זה הוא פיוטי ומתחכם. יש בו חלוקה לארבעת הנושאים של מדור המאמרים תוך שימוש במטפורות הקשורות במושג "נחל (הבשור)", ובלשונם: "והחלק הזה יפרד והיה לארבעה ראשים", היגד המהווה איזכור אינטרסקסטואלי לפסוק "נהר יצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים" (בראשית ב, י). הדימוי הוא אפוא לנחל ("נהר") הקדמוני שמקורו בגן עדן ושנועד להפרות את הסובב אותו. הביטויים הנוגעים לארבע שלוחותיו של הנהר הם: 1. "יביע מקורו"; 2. "ישלח תעלותיו"; 3. "יפוצו מעינותיו"; 4. "יילכו נהרותיו". ובהמשך "ועל אפיקו יעברו..." כך הצליח המחבר לבטא באופן ציורי נאה את כוונתו תוך היסמכות על הטקסט המקודש והמוכר לקוראיו. בזאת גם הדגים את דרכו בשימוש בלשון העברית תוך רמיזה לרובד הקלסי שלה בהקשר מודרני. ועם זאת רמז בכך גם על שיבה לעידן קדום וקסום, עידן הוהב של האנושות, שעתה עתיד להתחדש.

העורכים בעיני עצמם

השאלה המרכזית הבאה היא "מי", וכתשובה מציגים העורכים את עצמם כקבוצה הומוגנית של שוחרי השכלה, "אנחות מרעים משכילים" בלשונם, ששילבו לימודי קודש ולימודי חוכמה. כך הם מציירים את עצמם על פי התפישה האידיאלית המשולבת של ההשכלה. אלה שלמדו גמרא יודעים "לישא ולתן בעומקה של הלכה", והעיקרון שהנחה אותם הוא "על דרך הפשט האמתי". נוסח זה, "הפשט האמתי", אמור הן לגבי פרשנות המקרא של המשכילים כפי שראינו לעיל והן לגבי תפיסת ההלכה במשנתם. כאמור, ה"פשט" הינו קוד לגישה "חדשה" ישנה שאין בה מן הפלפול וההתחכמות, והמבוססת על פרשנות הטקסט במשמעותו הליטרלית ועל פי השכל הישר.

בני חבורה אחרים הם "בעלי חכמה" ויודעי לשונות זרות. אין כל ספק שכוונתם להציג את עצמם באופן המעורר אהדה, כמתונים, וכמי שאינם עלולים לאיים על הקהילה המסורתית ועל הרבנים. כך, כאשר הם מציגים את המשותף לכולם: עיסוקם בחקירה ודרישה ב"דרכי לשונינו הקדושה", בספרי התנ"ך ובספרי הקדמונים, אינם מפרטים מי ומה הם האחרונים, אך כוונתם כנראה לפילוסופים יהודים בימי הביניים, כגון הרמב"ם ויהודה הלוי, ואולי נתכוונו לפרשנים קדמונים, כפי שפורט בהמשך. תיאור זה משקף את תדמיתם העצמית המצטיירת על פי האידיאל המשכילי כשילוב בין תורה וחוכמה. אך היה במעשה זה גם משום רצון להפיס את דעתם של חוגים מסורתיים מצד אחד, ולציין היבט משכילי מתוך שימוש צעירים שנטו להשכלה ולנאורות, מצד שני.

לעורכים הצעירים יש עניין מיוחד להראות כי מאחוריהם ניסיון ספרותי כלשהו, ועל כן הם מציינים כי העלו מדבריהם על הכתב אף כי לא דייקו לומר אם כבר פירסמו אותם בדפוס... הנושאים שבהם עסקו: פירוש המקרא, דקדוק לשוני, ערך מליצותיו ושיריו, צחות המסופר וסדר דבריו. הם חוזרים ומדגישים את היותם קבוצה שדנה בעבר בנושאים אלה. עניין הקבוצה חשוב להם ביותר: הם שואפים לציין שאינם בודדים, וכי יש ציבור מאחוריהם.

להלן מפרטים עורכי הירחון החדש את תוכניותיהם לגבי תוכן המדור, פירוט שיש בו כדי להקנות תובנה בדבר מהותה של הביוגרפיה העברית כפי שנראתה בעיניהם. ייחוד המדור הביוגרפי לגדולי האומה "שלנו", מציין כאמור את הזות היהודית ומוסר בפירוש מי הם האישים שראוי שיכתבו עליהם ביוגרפיות. המנהיגות הזאת נבחרה מתוך שלוש קבוצות עיקריות: "רבנים וגאוני ארץ" – גדולי היהדות ואישים בתחום התורני-הלכתי; "גדולים ומפורסמים בתכמה" – אנשי מופת וגדולי ההשכלה העברית שהוא היסוד החדש של מנהיגות אינטלקטואלית ותרבותית, הצצה ועולה ומתמודדת על זכות ההנהגה עם המנהיגות הרבנית המסורתית. בדרגת חשיבות שלישית ימצאו "סוחרים נכבדים ועשירי עם" המעמד העולה של הסוחרים בקהילה היהודית.

שלוש הקבוצות הללו מסמלות את גישתם החדשה של המשכילים המשלבת מסורת וחדוש. לרבנים הוקצה אמנם המקום הראשון, אך הכוונה היתה לגדולי היהדות ההיסטורית ולא דווקא לרבני דורם. מיד אחר כך באה הקבוצה החדשה של המשכילים עצמם. בקטגוריה האחרונה מרגישים עורכי המאסף צורך לתת שני הסברים להצדקת בחירתם, בעוד ששתי הקטגוריות האחרות מובנות מאליהן ואינן דורשות כל הצדקה או הסבר. ההסבר הראשון בדבר בחירת הסוחרים כנושא לביוגרפיות טוען, כי הם "מחזיקים את בית ישראל באדני כסף". הוא מכיר בחשיבות תרומתם הכספית להחזקת מוסדות הקהילה. וייתכן אף שהוא בא לרמוז על מפעליהם התרבותיים של המשכילים עצמם, כאיכל ועורכי המאסף, אשר נתמכו בידי מצנאטים בעלי השפעה. בין התומכים היו בני משפחת איציג ופרידלנדר (שתמיכתם בחברת דורשי לשון עבר ובהמאסף אוזכרה, בלי ציון שמם, במכתבו של אייכל אל ויזל, אשר יידון להלן). ההסבר השני להצדק את בחירתם של הסוחרים מתייחס לשתדלנות וליכולת ההשפעה של הסוחרים על השלטונות, בשמשם מליצי יושר על עמם בעת צרה. וכה דבריהם: "ואשר לפני מלכים יתייצבו לדבר טוב על עמם."

לסיכום המדור האמור מדגישים העורכים את התועלת שבז'אנר זה "לנצרים משכילים", וכן את ההנאה שתיגרם לקוראים, שני היבטיו של הז'אנר שהודגש גם בספרות האירופית.

ד. תולדות הזמן: המדור יביא חדשות על המתרחש בין היהודים בארצות השונות כשירות לקורא שאינו יודע את לשונות העמים. התעדנות בנעשה בארצות אחרות חשובה במיוחד בעידן זה, הנתפש כ"ימי בכורי פרי המדע והאהבה בכל ממלכות אירופא". המאספים חשים אפוא בעידן החדש המנסר באווירה של אירופה כתוצאה מביעור הבערות וריבוי הידע בתחומים השונים ובעקבות הסובלנות ("האהבה") המתחילה להתגלות באירופה. החדשות ידונו במתרחש בין היהודים והעמים, ביחסם החיובי של המלכים ליהודים ובתגובת היהודים לדברים אלה.

ה. בשורת ספרים חדשים: המדור יחולק לשניים הודעות על ספרים חדשים, בעברית ובלועזית, שיש בהם תועלת ליהודים, וכן ביקורות שיעריכו את טיבם, חסרונם ותועלתם.

מתוך מכלול הנושאים בתוכנית זו, השירים במדור הראשון הם בגדר יצירה מקורית בעברית; מדור המאמרים מחולק כאמור לנושאי לשון, תנ"ך ותלמוד, שהם יהודיים במהותם, וידע ומוסר שעשויים להיות כלליים. מדורי

מן הקטע הראשון של המכתב ניתן לקבל הסבר כלשהו מדוע פנו יוזמי המאסף דווקא לוויזל ולא אל מנדלסון. הקטע מהלל את ויזל כמשורר וסופר ידוע שהחל להפיץ את ההשכלה העברית באמצעות ספריו. לדברי הכותב, רבים מזדהים עם ויזל ועם דרכו. ויזל מוזהה אם כן עם ההשכלה העברית. עם זאת, הם מזכירים את מנדלסון לאתר ויזל בהקשר לייצוץ לגבי פירושים ותרומים שיתקבלו במערכת לפני פירסומם.

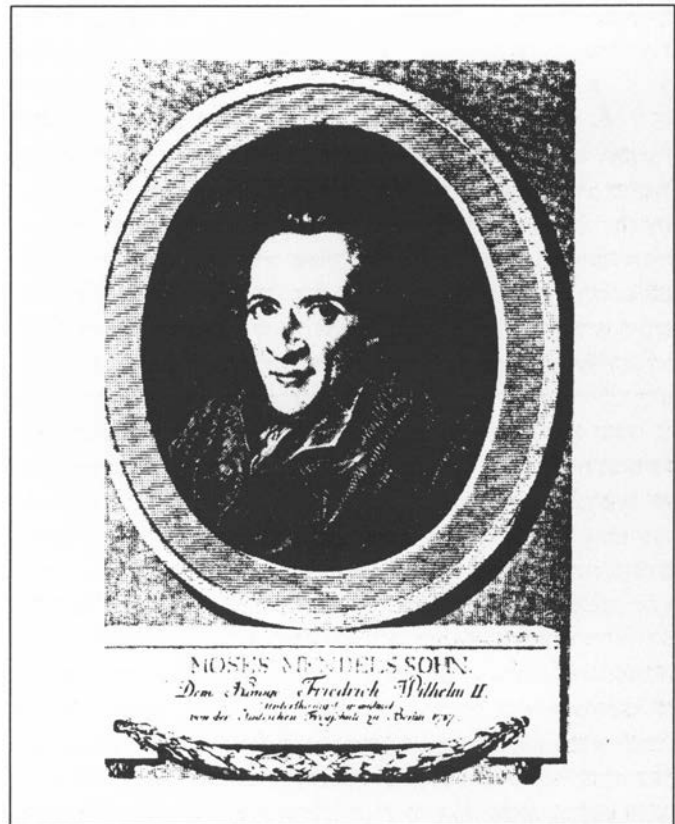
המכתב לוויזל מגלה פרטים על התוכניות המוקדמות של החבורה להוצאת כתב העת החדש, שנשתנו תוך כדי ההכנות. השבועון המתוכנן הפך לירחון, על פי עצתו של ויזל, ושלושת הנושאים: שירים, מאמרים וביוגרפיות, חדשות והודעות על ספרים חדשים הורחבו בגירסה המאוחרת והרשמית של תוכנית העורכים לחמישה נושאים מרכזיים שכללו ארבעה נושאי משנה נוספים. נוסח דבריהם פה מגלה דברים שלא פורטו בתוכנית הרשמית: המאמרים יעסקו גם בנושאי "הנמוסיות", נושא שהיה קרוב לוויזל והוזכר במסגרת "תורת האדם" שלו בדברי שלום ואמת, ועל כן הועלה כאן, אך הושמט בתוכנית. הכוונה לנימוס האירופי המקובל, דרך ארץ, מוסר, מידות טובות ודיבור צה. בתוכנית הרשמית הצטמצם כל זה ל"מוסר", שעשוי להיתחפש לא רק כתיקון המידות אלא גם כאתיקה במישור הערכי. במסגרת הביוגרפיות ייכללו ביוגרפיות של חכמי ישראל שעדיין חיים וגם "קדושים אשר בארץ המה". במסגרת "הידושים", דהיינו חדשות, מתכוונים המאספים להביא חדשות הנוגעות לכלל ישראל, ענייני זכויותיהם ("חרותם") והחינוך היהודי.

כן מוסר המכתב רקע נוסף על אודות חינוכם של בני החבורה ועל היקף ידיעותיהם שלא הוזכרו בדברים הכלליים המובאים לעיל. הכותב מטעים כי הם יודעים "לשונות זרים יון ורומי ויתר העמים" ומבינים "בהכמות השימושיות והרמות", במדעי הטבע ובפילוסופיה. בנושא העברית, הוא מציין את המגמה הכפולה: מבית הפצת ידיעת השפה העברית בקרב היהודים, ומחוץ הצגת התכונות האסתטיות של הלשון העברית לפני העמים. כן נמסר על התמיכה הכספית של "גבירי קהלתינו".

אייכל מבקש את רשותו של ויזל לפרסם שירים בכתב המצויים בידם ואף שירים שנכתבו ונדפסו לרגל הזדמנויות חגיגיות ואירועים מקומיים אשר זכו לתפוצה מועטה בלבד. כן מבקש אייכל מוויזל לשלוח שירים חדשים ומאמרים בתחומי הלשון והחינוך שלושת אפיקי פעילותו היצירתית והאינטלקטואלית של ויזל, בנוסף על הפרשנות שהוזכרה עוד קודם. הפנייה לוויזל חשובה למשכילים משום מקומו בהשכלה העברית המתחילה לבנות את ביתה לאתר פרסום שתי החבורות הראשונות של דברי שלום ואמת (בתקמ"ב). יש לראות בכך גם ניסיון לקבל "הסכמה" של ויזל כהמשך לקונוצייט "ההסכמות" הידועה וכתחליף להסכמות הרבניות המקובלות.

תשובתו של ויזל

ויזל שלח את תשובתו מברלין ביום ד' בשבט תקמ"ד והיפנה את תשובתו אל כותב המכתב. כתיבתו הצטיינה במליציות רבה, בסגנון פיוטי רם המאזכר את המקורות כיאה למשורר ולפרשן המקרא ובלשון ציורית. המכתב נכתב באריכות והוא מחויק למעלה מארבעה עמודים. למכתבו צירף שיר, שנדפס בניקוד, ומאמר לשוני על השורש "רדם", שהושמט פה ונדפס בחוברת



דיוקנו של משה מנדלסון, אבי ההשכלה היהודית בגרמניה. היחמים חששו לפנות אליו והעדיפו את נ. ה. ויזל על פניו

המונחים שנדרשו להם: "שכם אחד", "עשו כתות", "בחבורה" באים לציין זאת. עתה גמרו אומר להוציא את הדברים בדפוס בלוויית חומר נוסף ובו שירים ומכתבים. לשם כך פנו בכתב אל "כבוד מעלת הרבני המליץ החכם מוהר"ר גפתלי הירץ וויזל יחי" בבקשה להרשות להם להדפיס משיריו המצויים בידיהם בכתב או שנדפסו לשימוש מקומי מוגבל, לרגל הזדמנויות חגיגיות. הם גם ביקשו להשלות אליהם חומר נוסף בענייני לשון וחינוך ולהשתתף בירחון החדש. הפנייה אל ויזל מובנת לאור מעמדו כבלשן ופרשן ואף כמשורר לעת מצוא, וכמי שנחלץ לפעול למען החלת הרפורמה בחינוך היהודי בחבורותיו דברי שלום ואמת.

משובעון לירחון

ככ"א בטבת תקמ"ד (ינואר 1784) שלח אייכל מקניגסברג מכתב בן שני עמודי דפוס אל ויזל שהיה בברלין בשם החברה החדשה, "חבורת דורשי לשון עבר", שבו הציג את החבורה ואת מטרתה: להוציא שבועון (1) שיוקדש לשלושה נושאים: שירים; מאמרים וביוגרפיות; חדשות בענייני היהודים, זכויותיהם וחינוכם, והודעות על ספרים חדשים.

בתחילה כמה מדיעותיו השמרניות של ויזל אגב פזילה למגמות הכלליות של ההשכלה הגרמנית.

למי מיועד כתב העת?

בתשובה לשאלה השלישית: "למי", כותבים העורכים בקצרה, כי התשובה מובנת מאליה בלב כל חכם על פי מה שנכתב עד כה, אך מציינים כי קהל היעד הוא "בחורי ונערי בני ישראל". כמה מן החוקרים שעסקו בספרות הילדים, כאוריאל אופק וזוהר שביט, הביעו את דעתם בהקשרים שונים שחלק מספרות ההשכלה, כגון משלי אסף של סאטאנוב, נועד לילדים. והם מביאים סיוע להשערתם מן ההיגד החוזר של המשכילים שקהל היעד שלהם הוא (והציטטה כאן היא מנחל הבשור): "בחורי ונערי בני ישראל"¹⁴. השערה זו אינה נראית לי, ואני סבור שזהו ביטוי לשון קלישאי המכוון לצעירים בכלל. באשר למאמרי הפרשנות במקרא, שהוזכרו לעיל, קשה להניח כי העורכים ציפו שתלמידי בתי הספר (ואפילו המודרניים) יקראו את המאסף. בהידרשם לביטויים הנזכרים, הולכים הם בעקבות מנדלסון בדבריו על ה"ביאור", אך קרוב לוודאי שהם לא נתכוונו שמאמרי התנ"ך שיתפרסמו בכתב העת ייקראו על ידי התלמידים. ואולם ייתכן שאת תרגומי הפסוקים הם ניסו לשלב בהוראת המקרא לתלמידים ולא דווקא בבתי הספר אלא בשיעורים פרטיים שכמה מן המשכילים קיימו בבתי האמידים.

השאלה הרביעית היא "למה?". העורכים משיבים, כי מטרתם אינה חומרית ואינה לשם רדיפת כבוד, אלא למען הקורא. כלומר, הם נטלו על עצמם מטלה ציבורית שלא לשם רווח חומרי או חברתי. הם פורשים את המצע להסבר הכללי בדברים הבאים: "והנה כעת חכמה בחוץ תרוֹנָה" כלומר כניסת עידן חדש בהשכלת אירופה היא הסיבה העיקרית להוצאת העתון. במשפט זה הם מכירים בהשפעת ההשכלה האירופית כרחף לייזום ההשכלה העברית. ההיגד עומד על שלושה היבטים של השפעה זו: תופעת העידן החדש בהשכלה האירופית, עקרון החוכמה המנתה אותם והקיטוב הרמוז בין עולם ההשכלה החיצוני לעולם היהדות הפנימי. מיד לאחר מכן באה קריאה לפעולה מיידית וממשית: "מהרו קראה, חושו להביאה הביתה".

השימוש בביטוי התנ"כי בחלק הראשון ובהקבלה בין שני חלקי ההיגד השני מחזק את המסר של ההשכלה ואת חוון "גשר" התרבות שבדעת העורכים להקים מן החוץ קדימה. היגדים אלה מעידים על מודעות לתמורות שהחלו להתגלות בזירה האירופית, והם מצביעים על הרצון להשתלב במערכת התמורות המתחוללת בהשכלה האירופית.

המשפט המצוטט לעיל הינו פרפרזה של הפסוק מספר משלי (א, כ). שימוש בהיגד התנ"כי המקודש לשם הצגת מושג חדש בן התקופה מאפיין את דרכם של המשכילים בשימוש בשפה המקודשת לשם ביטוי חילוני. עורכי המאסף חשו בעידן החדש הממשמש ובא וכינו אותו "ימי בכורי פרי המדע והאהבה בכל ממלכות איירופא" בפירוט הצעתם הנזכרת לעיל למדור החדשות. שני המרכיבים של העידן החדש הם "מדע", דהיינו: ידע, מידע, ו"אהבה", שמשמעה: סובלנות. על פי תפישתם, שני היבטים אלה של הזמנים החדשים כרוכים זה בזה. בכך הביעו עורכי כתב העת את תקוותם כי פתיחתו למתווה בעולם הרוח והתרבות האירופי עתידה לתת אותותיה במישור החברתי ביחסי אנוש כלפי היהודים.

הראשונה של המאסף לחודש תשרי תקמ"ד.¹⁰ ויזל נדרש למספרות השכלתיות מובהרות לציון ראשית הפעילות של קבוצת המשכילים כ"הבקר אור", וזיחת "שמש צדקתם", ליקוט (מָן) בבוקר, וכדומה. מבין המליצות הוא השתמש גם בביטוי "להקים קרן שפת אמת", הרומז, כדרך השפה המליצית הנהוגה, על ספרו של אייכל שפת אמת.

תמיכתו של ויזל במפעל החדש היא לא רק בחומר אלא גם בעצות מעשיות. בראש ובראשונה הוא מזהירם מפני התנגדות מצד החוגים השמרניים בקהילה שיראו בעתון חידוש הנוגד את היהדות. ויזל משתמש בלשון מליצית-ציורית שנועדה לייצג את סגנונו העשיר ברמזים שכוונתם ברורה בתכלית לקורא המשכיל. ואלה דבריו: "כי רבים חורשי רעה בינינו, ומהיכל בנוי למראה לוקחים קורי עכביש ויאמרו עבותות חדשים הם, לא עלה עליהן עול תורה ומצוה." ההקשר האינטרסקטואלי רומז למסופר בספר שופטים (ט"ו, יג; ט"ו, יא-יב): "אם אסור יאסרני בעבתים חדשים", מגלה שמשון לדלילה כאילו אז יאבד כוחו... בסיפור המקראי העבותים החדשים אין בהם כדי לאסור את שמשון. ויזל כורך מספרה זו עם הביטוי "לא עלה עליהן עול" (על פי שמואל א, ו, ז ועוד), ומכילב אותו עם הביטוי "עול תורה ומצוה". כך מתקבל הציור של האשמת שווא, שכאילו החידוש מנוגד ליהדות.

לאור זאת מציע להם ויזל חמש עצות: א. שכתבתם היוצרת תעיד על יראת ה'; ב. שבתרגומי שיריהם לא יזכירו את שמות האלילים שהובאו בשירי יוון ורומי ובעקבותיהם הלכו משוררי אירופה בני הזמן (כדוגמת תרגומי השירים מלטינית שפורסמו, כנזכר, בברלינישה מונאטסשריפט¹¹; ג. שלא יפרסמו "שירי חשק דברי עגבים ואהבה" וכדוגמה הוא מזכיר את שירי עמנואל הרומי,¹² ומציע להימנע מהדפסת סיפורי אהבים; ד. שיימנעו מפירוטם סיפורי היתוליים וסאטירות; ה. שבדיניהם בענייני לשון יימנעו מעיון בלשני כללי שאין בו זיקה לעולמה של היהדות, ובלשונו: "אל תשימו גבולכם בלמוד דרכי הלשון לבד לדבר צחות ולכתוב צחות, כדרך שמלמדים דרכי לשונות של חול". בנושא זה, כותב ויזל, הוא דן בשתי החוברות שפירסם עד אז, וכמה מקוראי דברי שלום ואמת לא עמדו, לדבריו, על כוונתו. בבחינת הלשון העברית על יסודות המקורות המקודשים ומפרישהם, מתיר ויזל לחדש פירושים המבוססים על החקירה והדרישה על פי הכלל "במה שהורשת התבונן", ולהתעלם מן המצמצמים את הלימוד לקורפוס הקיים משום "שאין לנו להוסיף דבר".

כדוגמה לחומר מתאים שלהם ויזל מאמר בשורש "רדם", שהושמש ממכתבו זה והובא, כאמור, בגיליון הראשון של המאסף. באשר לתכיפות הוצאת העתון וגודלו, ויזל מציע להם להרחיב את היריעה ובמקום להדפיס רבע גיליון כל שבוע, להוציא חצי גיליון כל שבועיים או גיליון שלם אחת לחודש. ואכן, העורכים נהגו לפי עצתו והוציאו את המאסף כירחון.

מכתבו של ויזל משקף אוריינטציה בלתי אירופית בניגוד למגמות הספרותיות והלשוניות המקובלות של ההשכלה. מבחינות רבות חוזר ויזל ומביע את עמדותיו הבלתי משכיליות, כפי שנהג בכתביו המוקדמים.¹³ ההשכלה העברית, על פי תפישתו, חוררת למקורות הקדומים של הקלסיקה העברית (לא היוונית והרומית). גם בענייני הלשון לא תיתפש הלשון העברית כלשונות אחרות של חול משום זיקתה למקורות המקודשים של היהדות. מגמתם של העורכים בעיצוב האידיאולוגיה של המאסף היתה, אם כן, לשלב



מהווה יהודי גרמניה בעת הופעת "המאסף": מטבע לציון קבלת זכות הבחירה ליהודי הסן (למעלה). רוכל יהודי בבוואריה (למטה)

בתוך כך גולש המשך הדיון שוב לקהל היעד של העתון. העורכים מטעימים, כי ההשכלה היא עניינו של כל אדם בלא להתחשב במעמדו החברתי ובמצבו הכלכלי ("אם בסידרות מלכים תשבו, ואם כאהל רעי אהלכם, אם על מטות שן תשטחו ואם יחד על עפר תשכבון"), ואף בזאת הם צועדים בעקבות העתונים האירופיים שפתחו את שעריהם לבני המעמד הבינוני, והם קוראים לקהלם לבוא ולהצטרף אליהם בהירשם לביטויים העמוסים איזכורי פסוקים ורמזי משמעויות: "קחו מוסר רעים, ואל תטשו תורת אחים". בדרך דומה הם מבטיחים, כי קוראי המנשר ימצאו "חפץ בתורת ה'" ויבחרו "נוח בעדן החכמה". זיהוי כתב העת עם תורת ה' בא לא רק כשיגרת לשון וכמליצה, אלא גם לצורך הנחת דעתם של כל החוגים המסורתיים.

כדי למשוך את הקוראים לגלות עניין בכתב העת, מוסרים העורכים כי הקוראים יזמנו להשתתף בפירושי פסוקים קשים. נעשה כאן ניסיון לשלב את הקוראים במישור האישי בפרשנות המקרא על פי הפרדיגמה של מפעל ההשכלה, ה"ביאור". לשם זירוזם להשתתף הודיעו המאספים כי שמם של הכותבים יפורסם בכל בית ישראל.

להלן חוזרים הכותבים לשאלה: "למה?" ומסכמים את המניעים הפנימיים שהביאו אותם להוציא את העתון ואלה קשורים בלשון העברית: א. הפצת ידיעת הלשון העברית והצגת יתרונה על שאר השפות;¹⁵ ב. ניכוש המליצות השדופות בכתביה המקובלת בעברית (בעיקר בחוגים הרבניים). כאן הם מדגימים קטע מתוך "מכתב איש ידוע", שיש בו ערוביה של מטפורות ושלילוב חלקי פסוקים בעיוות לשוני ומשחקי מלים חכמניות. והם מסכמים בהומור: "ומי שלא נחה עליו רוח הנבואה אין בידו להבין כונת זה המאמר"; ג. קידום הפואטיקה המודרנית של השיר העברי בתפישתו החדשה. השיר החדש אינו חרוז ואינו שקול, אלא ניתן בתכונות לשוניות פנימיות המתבטאות ברוממות המחשבה, ריכוז הביטוי והיקף העיון, ויכולת הלשון הפיגורטיבית ("תאריו וציריו") להשפיע על נפש הקורא יותר מאשר בפרוזה רגילה.¹⁶ ושוב פונים העורכים בקריאה לחדש את התרבות העברית בעקבות התחייה התרבותית המתרחשת באירופה.

ייסוד "חברת דורשי לשון עבר"

התשובה לשאלה האחרונה "איך?" מציגה את החלק האחרון של המנשר ובו פרטים על ייסוד "חברת דורשי לשון עבר" ביום א', ז' בטבת תקמ"ג.¹⁷ בהמשך מובא תקנון החברה, כדלהלן: א. בחירת ארבעה אנשים שיהיו ממונים על כתב העת, מתוכם שניים שיופקדו על העריכה, והם "איצק אייכיל" ו"מענדל ברעסלויא", כפי שחתמו בסוף המנשר, ושניים, שמעון פרידלענדר וזנוויל פרידלענדר, יופקדו על המנהלה; ב. סדרי החברות על פי פנייה בכתב אל זנוויל פרידלענדר. המועמד יוזמן לשיבת החברה שבה יוטל עליו מס תבר; ג. הפעולה העיקרית של החברה, כפי שמתברר, היא הוצאת המאסף שיופיע אחת לחודש בהיקף של "באגין שלם" (גיליון דפוס בן 16 עמודים). העורכים מודיעים על ריבוי ההוצאות, היעדר סדר עברי, וחוסר אותיות דפוס עבריות מתאימות, שהוזמנו מברלין. כפי שהיה מקובל בעתונות הלועזית, סופקה עטיפה צבעונית לכמה גיליונות, ובהמאסף היא ניתנה אחת לשלושה חודשים; ד. דמי החתימה לשנה נקבעו לשני רייכטסלר, שכללו משלוח חנינם לערים הבאות: ברלין, וילנא וברסלוי;¹⁸ ה. מידע על

ושנבחר כאן משום שהוא מבטא "בשורה" והודעה כלשהן. ההקשר הטקסטואלי נמצא בשמואל א, פרק ל': "וילך דוד הוא ושש מאות איש אשר אתו ויבאו עד נחל הבשור והנותרים עמדו. וירדוף דוד הוא וארבע מאות איש ויעמדו מאתים איש אשר פגרו מעבר את נחל הבשור... ויבא דוד אל מאתים האנשים אשר פגרו מלכת אתרי דוד וישיבם בנחל הבשור ויצאו לקראת דוד ולקראת העם אשר אתו...".

הסיפור המקראי ממשיך, כי אנשי בליעל ("כל איש רע ובליעל") דרשו, שאלה שישבו על הכלים ולא השתתפו בקרב לא יקבלו את חלקם בשלל, אך דוד הכריע שכולם יחלוקו: "כי כחלק הירד במלחמה וכחלק תישב על הכלים יחדיו יחלקו". צו המלך היה "לחק ולמשפט לישראל עד היום הזה".

בשם "נחל הבשור" הצפינו אפוא המאספים מסר חשוב האמור בהשכלה העברית ובמפעלה הציבורי הראשון: הוצאת כתב עת עברי. ההקשר האינטרסקטואלי פותח פתח לתובנה על הדרך שבה תפשו המשכילים הפעילים את המעשה שהם עושים ואת זיקתם לציבור היהודי. לפי ההקשר התנ"כי, חלוקת העם לשניים, ללוחמים פעילים ולאנשי העורף – לא תביא לדעתם לפירוד ביניהם. המשמעות המיידית היא שהמשכילים יוצאים למלחמה ומבטיחים כי מי שיישב על הכלים, גם הוא יזכה בסוף המאבק ב"שלל", דהיינו: פירות ההשכלה מובטחים לכל מי שירצה בהם גם אם אינו פעיל במאבק למען ההשכלה.

משמעות הכותר המאסף: גם שם כתב העת עצמו, המאסף, בא אולי לרמוז על רצונם של העורכים והמשכילים לשמש "מאסף לכל המתנות" (על פי במדבר י, כה). אין הם רואים את עצמם כחלוץ לכל המתנות ויש בכך אולי להצביע על היסוס מסוים ותוסר ביטחון כלשהו. מאידך גיסא, היתה כוונת השם ברורה יותר בהקשר של איסוף החומר, כפי שהוסברה בנחל הבשור: "כי יאסוף לכל מתנות המדע והמוסר כתבים מכתבים שונים דברים המועילים והמשמחים את הנפש החומדת לשבת בצל החכמה." השם העברי דמה לשמות כתבי עת גרמניים דומים. גם ההסבר העברי התאים להסבר שניתן לכתבי העת הגרמניים שכוננו בשם *Sammler* – התרגום לגרמנית של "המאסף" והשם הגרמני של מוספיו בשפה הגרמנית. וילקה מעיר שהכוונה לאוסף של מאמרים וחדשות וכן ביקורות. קירכנר מוטר, כי שמו של כתב העת *Sammler* שהופיע בשנות ה-30 רמז על איסוף האמת והפצתה...¹⁹

בהסבר העברי לשם מופיעים שני המונחים "מועילים" ו"משמחים", שכוונתם ל"הנאה" ול"בידור". אלה היו שתי המטרות שעמדו לנגד עיניהם של אבות ספרות ההשכלה ועתונותה.

המנשר כתוב בסגנון מיוחד של פנייה והצגת הנושא תוך הגדרת מהותו של כתב העת. יש בו חגיגות מסוימת בכותרת המשנה, ומורגש ריתמוס של שירה וטון של הכרזה ("בשורה"): "נחל הבשור מבשר טוב, משמיע שלום, לכל משכיל דורש האמת ואוהב המדע בעדת ישראל יהי נועם ה' עליהם מעתה ועד עולם אמן." גם כאן יבחין הקורא המשכיל במיומנותו של המחבר בהכלבת פסוקי ישעיהו (נב, ז), כדלקמן: "מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום, מבשר טוב משמיע ישועה" עם נחום (ב, א): "הנה על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום." אך למעלה מזה, המחבר השכיל לשוות לדבריו ארשת נבואת נחמה וקריאת עידוד (במקור: על גאולת ירושלים) תוך רמיזה משכילית, שמצאנוה גם במקומות אחרים, שהנאורות האירופית הינה



המאסף – שער הגיליון הראשון, תקמ"ד 1784

הפצה וחתומה בברלין באמצעות יואל ברניל בביתו של דוד פרידלנדר ויוזל רוכנווי (ראכנאווע) בביתו של נפתלי הירץ ויזל, שלהם אפשר גם למסור חומר לדפוס שיועבר למערכת בקניגסברג. ההודעה מסתיימת בפנייה אל "הקורא האהוב החרש והמסגר בבני ישראל" הלוא המה אנשי היצירה לשלוח חומר אל המערכת, והודעה בגרמנית באותיות עבריות החוזרת ומזמינה אנשי ספר להשתתף במוספים הגרמניים שיודפסו בעתיד.

נחל הבשור: בשורת ההשכלה

משמעות הכותר נחל הבשור: הכותר מתייחס לשם נחל שנזכר בתנ"ך



1. מאמר זה הוא חלק מחיבור מקיף על המאסף, הכולל מפתח מוער לכתב העת העברי הראשון. על המאסף יצא ספרו של צמח צמירין, המאסף כתב העת המודרני הראשון בעברית (תל אביב, תשמ"ח), ועוד קודם לכן, חיבוריה של מנוחה גלבוץ, לקסיקון העתונות העברית במאות השמונה עשרה והתשע עשרה (ירושלים, תשנ"ב), נדפס תחילה כלקסיקון העתונות העברית במאה ה-XIX, א' (תל אביב, תשמ"ו). איצק אייכל ואחרים, נחל הבשור (נקיגסברג, תקמ"ג), עמ' א-טו, כרוך בראש המאסף, א' (תקמ"ד). נחור ונדפס בכורי העתים, א' (תקפ"א), עמ' 51-63. ראה "אגרות אייכל", המאסף, ב' (תקמ"ה), עמ' קמ, שם הוא שם דברים בפי אדם שפגשו: "קראתי את הקדמת נחל הבשור אשר כתבת". אייכל מעיד כי כתב את נחל הבשור וכלל אותו ברשימת חיבוריו. ראה: I. Neustes Gelehrtes Berlin, 1795, s. 116) רשימת כתביו של אייכל כתובה על ידו. לטריס מזהה אותו כמחבר במהדורת תרכ"ב ב' של המאסף, א', בתוכן: "רא"א [ר' איצק אייכל] בשם חברת דורשי לשון עברי. כך גם סובר צינברג, תולדות ספרות ישראל, ה', (תל אביב, 1959), עמ' 66-67.
2. ראה מאמרי, "תפישת המליצה בראשית ספרות ההשכלה העברית", לשון ועברית, 8 (יוני, 1991), עמ' 34-35. הרלוונטיות של שלוש הדיסציפלינות למחשבת ההשכלה תתברר, למשל, מהמלצתו של תומאסיוס בספר הדרכה שחיבר בשנת 1713 בעבור עורכי דין ללמוד דקדוק, שירה ורטוריקה כדרך להכשירם להבעה נאותה בכתב ובעל פה. ראה, בלאקול, Eric A. Blackall, *The Emergence of German as a Literary Language 1700-1775* (Cambridge, England 1959), p. 16
3. "הקדמה" ל"ספר בראשית", ספר נתיבות השלום, א' (ברלין, תקמ"ג), עמודים לא ממוספרים; "זיואל מהרש"ד הנ"ל לעשות כאשר דברתי: אסף וקבץ את באורי הכתוב לפי פשוטו, וכונתו הראשונה, מעל ספרי ראשי הפשטנים הגדולים אשר הם לנו כעינים בבאור המקרא". הקדמתו זו של מגדלסון נכתבה בר"ח כסליו תקמ"ג (על פי התאריך בסופה) ונדפסה בפני עצמה באור לנתיבה (ברלין, תקמ"ג), וכעבור שלושה חודשים נדפסה כהקדמה לספר בראשית, כנכור לעיל, ושם תאריך החתימה שונה לניסן תקמ"ג. דבריו אלה של מגדלסון נדפסו אפוא לפני הופעת נחל הבשור. בנוסף על כך, יש להניח כי עמדתו של מגדלסון בשאלות ה"ביאור" היתה ידועה למשכילים.
4. "הקדמה" ל"ספר בראשית", ספר נתיבות השלום, עמודים לא ממוספרים: "אני בתרגומי הלכתי לפעמים בדרך הפשט לבדו, ולפעמים בדרך הדרש".
5. "הקדמה" ל"ספר בראשית", ספר נתיבות השלום, עמודים לא ממוספרים; נפתלי הרץ ויזל, דברי שלום ואמת, א' [ברלין, תקמ"ב], פרק ז', עמ' 24-31. המנשר ל"ביאור": "עלים לתרופה (אמסטרדם, 1778).
6. דברי שלום ואמת, א', פרקים ז' ו-ח, עמ' 30, 34 (לפי מיספורי). בחוברת ב', רב טוב לבית ישראל, דן ויזל בלימוד מסודר של התלמוד, אף כי אינו מעלה את נושא מבוא התלמוד ומתחמק מלדון בהיקף הנושא ("אבל לא באנו פה לדבר על זה"), דף יז ע"ב, יח ע"א. באותו הקשר מזכיר ויזל שעות אחדות למרגוע.
7. ראה את הצעתו של אליה מורפורגו לתיקונים בחינוך ובין השאר להכנסת ספורט וטיולים לסדר יומם של התלמידים, במאמרו "מכתב מאליהו", המאסף, ג' (תקמ"ו), עמ' ע"צא.
8. המונח מופיע גם בעברית במאמר על הביוגרפיה, כ"תולדות גדולי עמנו" (המאסף, א' [תקמ"ד], עמ' ל).
9. הוא מזכיר את השיר שכתב לכבוד פרידלנדר, ואשר נדפס בהמשך בגיליון כסליו תקמ"ד בכותרת "סוחר אתה מנכבדי ארץ".
10. "מכתב... על שרש רדס", המאסף, א' (תקמ"ד), עמ' ו-ח.
11. קלויזנר סבור, כי הערה זו מכוונת לאפרים לוצטו ולשיריו אלה בני הנעורים (היסטוריה של הספרות העברית החדשה), א', ירושלים 1960, עמ' 152. דוד מירסקי, בספרו אפרים לוצטו חייו ויצירתו, ירושלים תשנ"ד, עמ' 76, נסמך על קלויזנר ומשבח את טעמם של העורכים שפירסמו שלושה שירים של לוצטו מתוך ספר שיריו (המאסף, ב' [תקמ"ה], עמ' קע"ו-קע"ח).
12. כעבור 13 שנה ההדיר סאטאנוב את מחברות עמנואל (ברלין, 1796), ובהקדמת
- "אתחלתא דגאולתא"²⁰ ההיסמכות על ידיעותיהם של הקוראים המשכילים בטקסט המקראי מעשירה את קריאת הטקסט המודרני ומעבירה מסרים מוצפנים טעוני משמעות.
- המנשר נחל הבשור הוא הרבה יותר ארוך בהשוואה להקדמות של כתבי העת הגרמניים שהופיעו באותו זמן. למשל, הברלינישה מונאטסשריפט, אחד מכתבי העת החשובים ביותר של ההשכלה בגרמניה, שהחל לצאת לאור חצי שנה לפני הופעת המאסף (ב"1763) והדפסתו נמשכה עד שנת 1796.²¹ כתב עת זה שימש במה לסופרים ולפילוסופים הידועים ביותר. בהקדמה קצרה בת שני עמודים מונים העורכים את תוכן העתון ותוכניתו. לפי המבוא יהיה העתון מחולק לשמונה עניינים מרכזיים השונים מן המדורים של המאסף, שהוזכרו לעיל:
1. חדשות מתחום המדע וההמצאות.
 2. מנהגים ומוסדות של עמים קרובים.
 3. נושאים בתחומי אנוש וכל שיתרום להבנת עצמנו וזולתנו.
 4. ציונים ביוגרפיים של אישים שעדיין לא זכו להכרה המגיעה להם.
 5. נושאי השפה הגרמנית וספרותה בהווה ובעבר.
 6. תרגום מן הקלאסיקה שלא הגיעה לתשומת לב הקורא.
 7. קטעים מטקסטים בלתי ידועים מארצות חוץ.
 8. מסות שונות שתאמנה למטרותיו של כתב העת.²²
- עורך *Allgemeine Deutsche Bibliothek*, פרידריך ניקוליי, כתב הקדמה קצרה בת ארבעה עמודים לכתב עת זה, שהתחיל להופיע ב"1765 והמשיך בהופעתו בשנות ה"80, בעת הוצאת המאסף. כתב העת היה מוקדש לביקורת ספרים בכל התחומים. בהקדמה מסר העורך פרטים כלליים על טיבו של הרבעון ועל מטרותיו: להעריך את הספרות הגרמנית החדשה ובזאת להקנת לקורא מידע מקיף על הספרים החשובים שיצאו לאור (בשנה הקודמת). העורך פנה, כמקובל בהקדמות מעין אלה, בבקשה לסופרים ישלחו חומר מתאים, דבר שגם עורכי כתב העת העברי עשו בהקדמתם להמאסף.²³
- גם ההקדמה של הבלשן יוהאן קריסטוף אבלונג (Abelung), עורך *Magazine für die Deutsche Sprache*, שהחל לצאת בשנת 1782, היתה קצרה, בת ארבעה עמודים, שבהם הגדיר את תחומי התעניינותו של הרבעון: פירסום מאמרים שידונו בתולדות השפה הגרמנית ויקדמו את השימוש הנכון בלשון הטהורה. כן יבואו ביקורות על ספרים חשובים, חדשים גם ישנים, בנוגע לשפה, שיש בהם מן המועיל והטוב – כסיסמת ההשכלה. הערכים המכתיבים את דרכו של העורך בבחירת החומר שיודפס: האמת וידיעה מקפת של הנושא. ידיעות חדשות ומקוריות תבואנה ובלבד שתאמנה לאמת.²⁴ ובכן, גם כאן נשמעו קולות מוכרים, החוזרים ונשמעים גם מפי העורכים העבריים.
- נחל הבשור, כהמאסף כולו, משקף את אופיה המיוחד של ההשכלה העברית; כתופעה שנבעה אמנם מן האווירה הכללית של ההשכלה האירופית, אך פילסה לה נתיב משלה.

- גרושן (גרושן כסף) ל-130 גרושן (הגרושן "הטוב"), אם נכפיל את מחיר הגיליון החדשי ב-12 נקבל את מחיר הגיליונות של הברלינישה מונאטששריפט לשנה, בלא משלוח בדואר, שהיה כלול בדמי החתימה על המאסף, בסך 72 גרושן. סך זה הוא הרבה פחות משני הרייכסטרל שגדרשו לחתימה על המאסף. ואולי בכך אפשר לתלות את הסיבה למיעוט החותמים על הירחון העברי. התעריפים האלה לפי האנציקלופדיה הגרמנית (Brockhaus, V (1954), עמ' 78.
19. Jurgens Wilke, *Literarische Zeitschriften des 18. Jahrhunderts* (1688-1789), I, p. 126; Joachim Kirchner, *Die Grundlagen des Deutschen Zeitschriftenwesens*, I, (Leipzig, 1928). p. 112
וכך גם נתפס המובן בשערי המאסף שבהם נדפס:
- "המאסף... כולל שירים ומכתבים אשר נקבצו ונאספו יחד על ידי אנשי חברת שוהרי הטוב והתושיה" (בשערי כרך א', תקמ"ד, וכרך ב', תקמ"ה).
20. ראה במאבקי תמורה, עמ' 33-34, הערה 72 (בעמ' 43): מרדכי שנאבר, תוכחת מגלה (המבורג, 1784), דף לו, ע"ב, והערה 74.
21. וילקה (הערה 19 לעיל, עמ' 90) מוסר שכתב העת יצא לאור עד שנת 1811 (הופיע בשמות שונים). לפי הרישום של קירכנר (שם, עמ' 159) הופיע העתון עד 1796.
22. "Vorrede," *Berlinische Monatsschrift* (Januar, 1783), 2 עמודים בלתי ממוספרים בראש הכרך. בחיבור אחר אני עוסק בהשוואת שני כתבי העת מבחינת תוכנית העורכים לפני פירסום כתבי העת ותוכן העתונים עם פירסומם.
23. "Vorbericht," בראש כרך א', ח"א, של *Allgemeine Deutsche Bibliothek* (1765), עמ' i-iv. בקשות מעין אלה היו מקובלות גם בעתונים אחרים. עורך ברלינישה מונאטששריפט אף הוא פנה בבקשת חומר, וכן עורך מרקור שביקש ממשוררים צעירים שישלחו משיריהם.
- Volker Schulze, "Der Deutsche Merkur [1773-1810]," *Deutsche Zeitschriften des 17. bis 20. Jahrhunderts*, Heintz-Dietrich Fischer Magazine für die Deutsche (1782), ח"א, בראש כרך א', "Vorrede" 24. Sprache (1782).
- המגיה הסביר שכוונת המשורר "להראות את יקר תפארת לשוננו" ולכן "הראה כח הלשון בשיירי עגביים. סאטאנוב אינו רואה כל פגם בכך שהספרות תעסוק באהבת נשים. ראה גם את אשר כתב סאטאנוב על פעולת השירה על הנפש והשפעת שיירי עגביים, במבואו לספר החזיון (ברלין [1775]), מלאכת השיר, עמ' ג': "שיירי העגבים יעוררו את האדם אל פעולת החשק והמשגל".
13. עיון בדיון בנושא זה, ראו בספרי במאבקי תמורה (תל אביב, תשמ"ח), בפרק על ויול, עמ' 47-55.
14. אוריאל אופק, ספרות הילדים העברית – ההתחלה, תל אביב תשל"ט, עמ' 54, טוען שסאטאנוב כיוון את ספרו לבני הנעורים של דורו. וכן גם זר שביט במאמרה על ספרות הילדים העברית בהשכלה, בשנתון של ליאו בק, עמ' 411, מתייחסת למשלי אסף כאל fables, ומשום כך כמכוונים לילדים.
- ראו: From Friedlander's Lesebuch to the Jewish Campe. "The Beginning of Hebrew Literature in Germany", *Year book XXXIII of the Leo Baeck Institute* (1988), pp. 385-415.
15. בהקשר זה הם מביאים סקירה מתומצתת על תולדות הלשון העברית, ירידתה, הישרדותה וסגולותיה, המבטאים היגדים ידועים שנאמרו על ידי ויול בדברי שלום ואמת ועל ידי מגדלסון בהקדמתו לנתיבות השלום.
16. וראו דעתו של עוזי שביט על מקומו המרכזי של השירה והאסתטיקה באידיאולוגיה של ההשכלה, שירה ואידיאולוגיה, תל אביב 1987, עמ' 25-30, 40-41.
17. לפי דברי העורכים, חברת דורשי לשון עבר "נתיסדה ביום א' ז' טבת העבר." ז' בטבת תקמ"ג היה 12 בדצמבר 1782, אך התאריך הוא כנראה שגוי, כי יום א' לא חל בו' בטבת; ז' בטבת חל ביום ה' באותו שבוע, וכנראה יש לקרוא: "י"ז טבת" (22 בדצמבר), או "ג' טבת" (8 בדצמבר), שחלו בימי א'. ואולי הטעות היא בציון היום בשבוע...
18. דמי החתימה על המאסף היו גבוהים יחסית בהשוואה למחיר גיליון הברלינישה מונאטששריפט, שהיה 8 גרושן. במאה ה-18 בפרוסיה כלל הקלר בין 124